

DOI: 10.36695/2219-5521.1.2020.55

УДК 343.97

Б.М. ГОЛОВКІН

Богдан Миколайович Головкін, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ORCID: 0000-0002-0333-9806

ПРО ДЕТЕРМІНАЦІЮ ЗЛОЧИННОСТІ

Постановка проблеми. У кримінології детермінацію злочинності розглядають як сукупність різних за природою і сферами прояву явищ, процесів, станів і подій, що впливають на суспільну свідомість, а через неї – на соціальну активність, взаємовідносини між людьми, рівень і динаміку злочинності. В основі такого підходу лежить принцип детермінізму або універсального взаємозв'язку, відношень, взаємозумовленості та взаємодії усіх явищ і процесів природи й суспільства. Використання положень соціального детермінізму дало кримінологам змогу сформулювати загальні уявлення про виникнення, існування й розвиток злочинності, окреслити коло явищ і процесів, імовірно пов'язаних із злочинністю. Слабкою стороною знань про детермінацію злочинності залишається дуже широке охоплення кола явищ, процесів, подій суспільного життя, що можуть якимось чином бути пов'язаними із злочинністю, впливати на неї. Це дезорієнтує науковців і обеззброює працівників правоохоронних органів, що ведуть боротьбу із злочинністю, нівелює різницю між причинами і умовами злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення вчення про детермінацію злочинності зробили такі кримінологи, як А.М. Бойко, В.В. Голіна, І.М. Даньшин, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.М. Костенко, Н.Ф. Кузнєцова, В.М. Кудрявцев, В.В. Лунєєв, В.І. Шакурн та ін. Однак складність цієї проблеми, неоднозначні судження щодо природи детермінації злочинності, а також важливе методологічне значення для пояснення причинності злочинності та розроблення форм і методів боротьби з нею спонукають розширити і поглибити уявлення про вказаний об'єкт пізнання.

Метою статті є переосмислення проблеми детермінації злочинності, систематизація кримінологічних знань.

Виклад основного матеріалу. Детермінізм – це філософське вчення про універсальний взаємозв'язок і взаємозумовленість предметів, явищ і процесів природи та суспільства. Навколишня дійсність надзвичайно різноманітна. У суспільстві і природі явища, процеси й події виникають, існують та змінюються внаслідок співвідношення, взаємозв'язку їхніх сутнісних ознак і властивостей, а також взаємодії з іншими об'єктами матеріального й духовного світу. Похідним поняттям від детермінізму є *детермінація*, що розуміється як підпорядкований об'єктивним законам природи і суспільного розвитку, складний і суперечливий процес породження, зумовлення, взаємних трансформацій і динамічних змін різних об'єктів соціальної дійсності. У процесі детермінації відбувається безперервне відтворення й оновлення різних форм суспільного життя, типів відносин, станів суспільної свідомості.

Системний принцип організації та функціонування суспільства забезпечує відносну рівновагу між усіма його структурними компонентами, збереження найбільш загальних стійких властивостей і постійне оновлення форм суспільного буття, утворення нової реальності. Суспільне буття постійно відображається й оцінюється суспільною свідомістю та впливає на соціальну активність, її спрямованість і характер. У зворотному напрямі цілеспрямована предметно-перетворювальна соціальна діяльність призводить до змін матеріальних і духовних умов життя суспільства.

Особливістю детермінації злочинності є її соціальна зумовленість. На думку І.М. Даньшина, специфіка зв'язків між соціальними явищами полягає в тому, що вони, у своїй більшості, відображаються свідомістю людей, виражаються у формі мотивації їх поведінки, набувають властивість цілепокладання та інтересів окремих людей і суспільства в цілому¹.

© Б.М. Головкін, 2020

* *Bohdan Holovkin, Dr. hab. in Law, Professor, Head of Department of Yaroslav Mudryi National Law University*

Звідси випливає, що злочинність виникає, існує та розвивається внаслідок взаємодії членів суспільства між собою, а також із соціальним середовищем та соціумом як загальною системою. Отже, злочинність передусім пов'язана з умовами життя суспільства, станом суспільної свідомості й системою суспільних відносин. Специфічною особливістю дії зв'язків між різними явищами суспільного життя та діяльністю людей є те, що вони проходять у виді інформації через суспільну свідомість, опосередковуються колективним мисленням і виражаються у цілепокладанні (виборі шляхів та засобів реалізації групових інтересів, досягнення загальних цілей, намірах діяти у певний спосіб). Суспільна свідомість є сукупністю поглядів, ідей, уявлень, знань, упереджень, оцінок, традицій, стереотипів, почуттів, настроїв, у яких відбиваються матеріальні умови життя людей, суспільна мораль, система суспільних відносин. Відображені й осмислені суспільною свідомістю (колективним розумом) об'єкти соціальної дійсності зумовлюють формування інтересів, цінностей і норм поведінки, постановку цілей та вибір шляхів і засобів їх досягнення.

Звідси випливає декілька важливих висновків. У суспільстві діє інформаційний детермінуючий зв'язок, що носить статистичний (вірогідний) характер. Зв'язок між об'єктами соціальної дійсності і поведінкою людей не прямий, а опосередкований суспільною свідомістю (мисленням). При поясненні детермінації злочинності слід мати на увазі дві особливості функціонування суспільної свідомості. Насамперед відображення, сприйняття та ставлення людей до усіх явищ, процесів і подій суспільного життя, а також соціальних норм, правових приписів і заборон *завжди вибіркове, суб'єктивне і суперечливе*. Воно здійснюється з позицій займаного місця в ієрархії суспільства, під кутом зору панівних у соціальному середовищі цінностей (у т.ч. неформальних), справжніх інтересів, загальноприйнятих норм поведінки, стереотипів мислення, життєвого досвіду, істинного ставлення до правових приписів та кримінально-правових заборон. Помітну роль у викривленому відображенні й неоднозначному сприйнятті людьми різних сторін суспільного життя відіграють психофізіологічні особливості протікання психічних процесів, спосіб мислення носіїв соціальних суб'єктів, негативний соціальний досвід. Суспільна свідомість із певним запізненням реагує на події, явища, зміни в суспільстві. Це виявляється в соціальній інертності, несприйнятті й недовірі до усього нового, збереженні традицій, відтворенні засвоєних моделей поведінки. Неоднакове сприйняття, розуміння і ставлення до різних сторін суспільного життя, взаємовідносин між людьми, правових приписів і кримінально-правових заборон дає відповідь на питання: *чому однакові матеріальні і духовні умови життя детермінують різні форми і види поведінки людей?*

У системі суспільних відносин криміногенні та антикриміногенні явища і процеси взаємопов'язані та співвідносяться як діалектичні протилежності. Вони одночасно впливають на суспільну свідомість, однак відображаються, сприймаються та оцінюються мисленням по-різному. Чутливими до сприйняття криміногенних явищ і процесів виявляються люди, які не засвоїли соціальні цінності, правові приписи, нехтують обов'язками, порушують права інших людей, керуються власною вигодою, психологічно готові реалізовувати індивідуалістичні інтереси, досягати свої цілі забороненими засобами. Як правило, такі люди є носіями антисуспільної спрямованості.

У контексті викладеного слід розуміти, що злочинність детермінує не одиначне явище, процес чи подія, чи їх сукупність. Злочинність породжує синергія подібних і однорідних з нею явищ та процесів, що підсилює їх сумарний ефект, перетворює на рушійну силу. Крім того, злочинність здатна до самовідтворення шляхом регулярного повторення найбільш стійких форм кримінальної поведінки.

Таким чином, *детермінація злочинності – це відношення, взаємозв'язок та взаємодія між явищами, процесами, станами, подіями суспільного життя, що породжують та зумовлюють злочинність*.

Детермінація злочинності складається із таких основних елементів, як причини, умови, кореляції. Видами детермінації є спричинення, зумовлення, кореляція, зв'язок станів, функціональна залежність, цільова детермінація². За змістом детермінація злочинності буває причинна і неприємна. Функціональним призначенням причинної детермінації є розкриття взаємозв'язків і залежності між однорідними криміногенними явищами і злочинністю. Непричинна детермінація виконує іншу кримінологічно значущу роль, розкриває співвідношення злочинності з подібними явищами і процесами, що на неї впливають³.

Детерміністичні зв'язки різноманітні за характером, ступенем складності й глибиною, формами виявлення. *За формою* детермінація буває динамічна (однозначна) і статистична (багатозначна або імовірна); фізична й інформаційна; внутрішня і зовнішня. *За часом дії* вирізняють детермінацію минулим, детермінацію теперішнім, детермінацію майбутнім. *За видом зв'язків* вона поділяється на понад 30 підвидів. Із них найчастіше використовуються при дослідженні злочинності зв'язки кореляції, функціональна залежність, зв'язок станів, системно-структурний зв'язок, причини, умови.

Зв'язок кореляції або зв'язок відповідності – це пов'язаність, статистичне співвідношення між параметрами (змінними величинами) двох або декількох випадкових явищ, що носить імовірнісний характер. При кореляційному зв'язку між причиною (факторною ознакою) і наслідком (результативною ознакою) не має повної відповідності, а спостерігається лише певне співвідношення. Під впливом зміни багатьох факторних ознак (деякі з яких можуть бути невідомі) змінюється середня величина результативної ознаки⁴. Кореляційний зв'язок допомагає встановити умовний зв'язок між явищами, і не більше того. Кореляція не є доказом причинності, причино-наслідкового зв'язку між двома явищами або їх сторонами чи ознаками. Вказаний зв'язок вимірюється за допомогою коефіцієнта кореляції. Кореляція може бути позитивною і негативною. Позитивна кореляція (зі знаком плюс) має місце у випадках, коли збільшення одного показника (ознаки) супроводжується збільшенням іншого показника (ознаки). Наприклад, зростання рівня безробіття серед населення віком 18–35 років супроводжується зростанням рівня вчинення злочинів цією віковою групою населення. При негативній кореляції (зі знаком мінус) збільшення одного показника супроводжується зменшен-

ням іншого показника. Наприклад, збільшення рівня міграції супроводжується зниженням кількості зареєстрованих злочинів у державі.

Щільність кореляційного зв'язку вимірюється коефіцієнтами, що лежать у межах від -1 до $+1$. Коефіцієнту, що дорівнює величині $+1$, відповідає повний прямий зв'язок (фактично не зустрічається між соціальними явищами); значення показника 0 свідчить про відсутність зв'язку; значення показника -1 , вказує на повний зворотній зв'язок. Кореляція підтверджується (встановлюється), якщо її показники мають значення $0,3$ і більше. Дробні значення показників виражають ступень (щільність) прямого чи зворотного зв'язку. Так, наприклад, коефіцієнт кореляції загальнокримінальної злочинності і злочинності неповнолітніх становить $K=0,83$, тобто є дуже щільним, криминологічно значущим⁵. Кореляція між часткою міського населення і злочинністю становить $0,80$ (дуже сильний зв'язок)⁶. Поза сумнівом існує кореляційний зв'язок між різними видами злочинів проти власності, зокрема, між крадіжками і грабежами. Також між собою співвідносяться розбої, поєднані з проникненням у житло і умисні вбивства з корисливих мотивів.

Функціональна залежність означає повну відповідність між причиною (факторною ознакою) і наслідком (результативною ознакою), жорстку залежність між явищами, безпосередній зв'язок. Це відношення між явищами, відповідно до якого зміна постійної величини одного явища тягне за собою зміну функції або величини змінної в іншому явищі. При функціональній залежності кореляція дорівнює одиниці, тобто явища прямо залежать один від одного. Однозначна (жорстка) залежність взагалі-то не характерна для детермінації злочинності. Остання, як правило, має ймовірнісний, статистичний характер, підпорядковується дії закону великих чисел, соціальним закономірностям і тенденціям суспільного розвитку.

Різновидом детермінації є *зв'язок станів*, зміст якого полягає в тому, що теперішній стан явища опосередковано визначає стан цього ж явища у майбутньому. Наприклад, висока питома вага домашнього насильства у структурі злочинності приблизно через $3-5$ років призведе до зростання рівня тяжких насильницьких злочинів проти життя і здоров'я особи і вплине на характер злочинності в майбутньому. У зворотному порядку можна сказати, що сучасний стан злочинності зберігає загальні тенденції злочинності за минулі роки.

Системно-структурний зв'язок демонструє залежність між частинами і цілим, складовими елементами. Взаємодія структурних частин єдиного цілого приводить до появи нових властивостей, яких немає ні в окремих частин, ні в їх сукупності⁷.

Серед усіх видів детермінації найбільше криминологічне значення має *причинність*, оскільки ця категорія відбиває не вірогіднісний, а закономірний зв'язок між злочинністю та явищами, що її породжують. Особливість соціальної причинності є вираження руху й розвитку явищ та процесів суспільного життя через взаємодію, взаємозалежність, перетворення у протилежність, створення нової дійсності. Відповідно до філософського принципу причинності кожне явище має свою причину, виникає в результаті спричинення, є наслідком дії причини. Сутність причинного (генетичного) зв'язку полягає у продукуванні одних явищ іншими. Причинний зв'язок виникає між однорідними явищами, що нехарактерно для інших видів зв'язків. Однакові причини завжди породжують однакові наслідки за одних і тих самих умов. Явище-причина передує виникненню явища-наслідку, приводить у дію людську активність, викликає утворення нової дійсності. Причина закономірно (не зворотно) породжує вольову дію, що тягне за собою наслідки. Між причиною і наслідком лежить вольова дія. Причина викликає відповідну їй дію, тоді як наслідок може бути не тільки закономірним, а й випадковим.

Причини нерозривно пов'язані з умовами. Для того, щоб спрацювала причина, потрібна наявність необхідних для дії причини умов, а також достатніх умов для настання наслідків. Самі по собі умови нічого не породжують, однак вони створюють можливість для дії причини, досягнення результату. Умови поділяються на необхідні (без яких неможливе спричинення наслідку) і достатні (сприяючі або перешкоджаючі) для настання наслідку.

У криминології висловлюються різні судження щодо причин злочинності. Побуває думка, що причини злочинності носять об'єктивний характер, не залежать від свідомості і волі людей. Зазвичай такими називаються суспільні протиріччя⁸. Останні виникають та існують об'єктивно, породжують різні форми злочинної поведінки. Йдеться про протиріччя між постійно зростаючими потребами людей і обмеженими легальними можливостями для їх задоволення; формальними і неформальними соціальними нормами; законом і правом; публічними і приватними інтересами; завищеними очікуваннями від влади і низькою ефективністю державного управління; між правами та обов'язками і т.д. Відповідно до закону діалектики, єдність і боротьба протиріч виступає джерелом розвитку, руху, будь-яких змін явищ і процесів суспільного життя, як позитивних, так і негативних. У зв'язку із цим названі суспільні протиріччя не можуть бути причиною тільки злочинності. Суспільні протиріччя однаково продукують як криминогенні, так і антикриминогенні явища та процеси, протиправну і правомірну поведінку.

У межах розглядуваного підходу зазначається також, що причиною злочинності є сукупність об'єктивних явищ і процесів, які продукують злочинність, зростання її рівня. Сюди відносять кризові явища в економіці, політиці, духовному житті; нерівність і несправедливість; урбанізацію; соціальну аномію; депресивність регіонів; глобалізацію; цифровізацію економіки, права, державного управління. Проте вплив зазначених об'єктивних явищ на соціальну активність не безпосередній, а опосередкований суспільною свідомістю і мисленням, що виступають безпосереднім регулятором цілеспрямованої, предметно-перетворювальної діяльності великої кількості людей.

Інший підхід полягає у визнанні причинами злочинності та злочинної поведінки не об'єктивних, а суб'єктивних чинників. Прихильники цього підходу стверджують про соціально-психологічну природу причин злочинності.

Так, М.О. Стручков одним із перших наголошував, що безпосередні причини злочинності слід шукати у сфері свідомості, позаяк всі спонукальні сили, що викликають поведінку людей, мають неминуче пройти через свідомість і перетворитися на спонукання волі⁹.

Н.Ф. Кузнецова убачала причини злочинності в антисуспільних і антиправових традиціях, звичках, потребах, інтересах, мотиваціях членів суспільства, соціальних груп та окремих індивідів¹⁰.

А.П. Закалюк до причин злочинності відносив соціально-психологічні детермінанти, зокрема негативні елементи суспільної свідомості у її різних формах, насамперед на рівні буденної психології, як частини буденної свідомості. Підсистема умов злочинності, що належить до формування негативних антисуспільних елементів свідомості, включає відповідні негативні впливи сім'ї, найближчого оточення, недоліки виховання, нерівність і несправедливість, негативний морально-психологічний вплив засобів масової інформації¹¹.

І.М. Даньшин першочерговими, найближчими причинами злочинності називав соціально-психологічні фактори, дефекти суспільної свідомості і моральності¹².

О.М. Костенко причинами злочинної поведінки вважає фактори, котрі приводять волю і свідомість людини у криміногенний стан, тобто спричиняють утворення в особі комплексу сваволі й ілюзій, проявам якого і є злочини. Умови, відповідно, – це фактори, які необхідні для того, щоб комплекс сваволі та ілюзій проявився саме у виді злочину¹³. Воля, що знаходиться у стані сваволі і свідомість у стані ілюзій, – означає неузгодженість цих категорій із законами природи¹⁴.

А.Ф. Зелінський вказував, що безпосередньою причиною навмисних злочинів є особистість винного, її моральні, вольові, інтелектуальні, психологічні вади, а також емоційна нестійкість¹⁵.

Висловлювалося судження, що причини злочинності являють собою криміногенні деформації групової й індивідуальної свідомості у вигляді традицій, звичок, мотивацій, які суперечать ідеології та соціальній психології суспільства, а також кримінально-правовим заборонам держави¹⁶.

На нашу думку, причини та умови злочинності, злочинної поведінки і одичного злочину – різнопорядкові категорії, що співвідносяться як загальне, спеціальне та одичне і потребують окремого розгляду. Вказані категорії мають як спільне, так і відмінне. Спільне у них те, що вони діють у сфері свідомості людей як найвищої форми відображення й оцінювання навколишньої дійсності. Відрізняються вони за змістом, структурою і рівнем прояву. Далі по тексту будуть розглянуті причини та умови злочинності. Причини та умови злочинної поведінки і окремого злочину заслуговують на окреме дослідження.

На рівні суспільства, як складно організованої динамічної системи, причинами злочинності є *криміногенні деформації правової свідомості і правової культури, що за певних умов закономірно породжують злочинні форми поведінки членів суспільства*.

Як відомо, правова свідомість є однією з форм суспільної свідомості. Правова свідомість відбиває правове життя суспільства (правову ідеологію, праворозуміння, нормотворчість, реалізацію і застосування норм права, юридичну відповідальність, правовідносини, правосуддя). Крім відображення, правосвідомість оцінює здатність права задовольняти суспільні потреби та інтереси, забезпечувати соціальну справедливість, правопорядок і безпеку, а також формує ставлення людей до права як суспільної цінності, загальнообов'язкової норми поведінки.

На думку М.П. Рабіновича та Т.В. Бачинського, правосвідомість є сукупністю понять, ідей і почуттів як щодо природного права (основоположних прав і свобод людини), так і позитивного права, оскільки обидва різновиди права, так чи інакше, присутні в суспільній діяльності¹⁷. Між тим, як зазначають інші авторитетні правники, у суспільній правовій свідомості досі не подолано уявлення про те, що права людини є наслідком встановлених державою норм законів та інших нормативно-правових актів (об'єктивного права), а не навпаки – права людини детермінують (визначають) зміст таких норм (об'єктивного права), є необхідним, невід'ємним і неминучим його компонентом. На жаль, більшістю людей право сприймається як зовні нав'язана воля законодавця. Всеваддя формальних норм у суспільному житті викликає протестні реакції і готовність до правопорушень¹⁸. Більш того, зараз широкими верствами населення, що постійно бореться за виживання, право і чинне законодавство сприймаються як вираження інтересів багатіїв, правлячої політичної еліти, порушення принципу рівності. Неузгодження права з життєво важливими інтересами більшості суспільства породжує не відтворення правових норм у повсякденній поведінці людей. З цього приводу В.І. Шакур зазначає, що протиправна поведінка стала нормою життя для більшості членів суспільства¹⁹. На думку В.М. Дрьоміна, під впливом масового порушення людьми кримінально-правових заборон відбулася інституціоналізація найбільш стійких видів кримінальної практики (економічної злочинності, організованої і транснаціональної злочинності, корупції, кіберзлочинності), а також триває криміналізація суспільства²⁰.

У літературі вказується, що деформації правосвідомості – це соціально-правове явище, що характеризується зміною її стану, при якому у носіїв формуються певні ідеї, уявлення, погляди, знання, відчуття і настрої, переживання й емоції, які спотворено відображають правову реальність і виражають негативне ставлення до діючого права, законності та правопорядку²¹.

На наш погляд, криміногенна деформація правосвідомості включає *дефекти правового світогляду, правову субкультуру і субкультуру кримінальну, а також антисуспільні інтереси та опортуністичні поведінкові стратегії*.

Як зазначає Н.М. Оніщенко, дефекти правового світогляду виражаються у неповазі до права, нехтуванні загальнообов'язковими правилами поведінки, невизнанні принципів верховенства права і законності²². Також вони полягають у суперечливих уявленнях про право як свободу від обмежень, в ігноруванні юридичної відповідальності. Найбільшим ступенем викривлення правового світогляду є антисуспільні настанови певної частини суспільства, або готовність виправдовувати правопорушення і злочини, миритися із беззаконням, виконувати правові приписи лише у примусовому порядку²³.

Свого часу група науковців під керівництвом О.Р. Ратинова експериментальним шляхом дослідили деформацію правосвідомості у осіб, які вчинили злочини проти власності за трьома показниками: 1) обізнаність про кримінально-правову охорону відносин власності; 2) солідарність (згода) із встановленими кримінально-правовими заборонами у цій сфері; 3) особисте сприйняття кримінально-правових норм, готовність їх дотримуватися в повсякденному житті. Сутність експерименту полягала у вирішенні злочинцями задачі на вибір правомірного або протиправного варіанта поведінки в ситуації змодельованого конфлікту між особистими інтересами та обов'язком дотримання кримінально-правових норм. Результати експерименту викладені як співвідношення коефіцієнтів 0,75; 0,58; 0,13, що відповідають значенням показників вказаних ознак²⁴. Іншими словами, злочинці добре обізнані про кримінально-правову охорону власності, половина з них в принципі згодні із непорушністю права власності для всіх, проте для задоволення власних інтересів вони не готові керуватися кримінально-правовими нормами і утримуватися від вчинення злочинів проти власності.

Правова субкультура є частиною правової культури суспільства. Вона виражається в подвійній моралі, нестандартній системі цінностей, неформальних нормах поведінки. Моральні принципи, ідеали, загальнолюдські цінності належать до внутрішніх регуляторів соціальної поведінки. Їхнім призначенням є встановлення правил співжиття, упорядкування взаємовідносин між людьми, підтримання порядку і сталого розвитку, стимулювання соціальної відповідальності. Норми моралі базуються на людських чеснотах: порядності, справедливості, чесності, совісті, почутті обов'язку, взаємній повазі, духовності. Вони містять еталони поведінки і неформальні заборони і забезпечуються усезагальним схваленням або осудом. Подвійна мораль – це розходження між намірами і діями, хибні уявлення про справедливість, домінування індивідуалістичних інтересів над суспільними та ін. На жаль, прикладів подвійної моралі в українському суспільстві вистачає. Зокрема, громадяни засуджують політичну й адміністративну корупцію, але толерантно ставляться до побутової корупції; засуджують насильство над людиною, проте домашнє насильство вважають приватною справою; більшість суб'єктів господарювання виправдовують ухилення від сплати податків і т.д.

Аморальність у взаєминах між людьми зумовлена системою пануючих цінностей і неформальних норм поведінки. За результатами Всеукраїнського соціологічного дослідження «Українське суспільство та європейські цінності», проведеного Інститутом Горшеніна, для жителів України характерно домінування цінностей особистого благополуччя і цінностей патерналістського спрямування. Показово також, що верховенство права визнається особисто значущою цінністю лише для 15 % громадян²⁵. За даними дослідження Інституту соціології НАН України, основними засобами досягнення високого соціального становища громадяни вважають уміння обходити закони (30 %), наявність впливових родичів (49 %), походження з багаті сім'ї (34 %) ²⁶. У рейтингу цінностей молоді віком 14–29 років домінують цінності виживання: економічний добробут (28 %), права людини (18 %) і безпека (16 %). При цьому 96 % молодих людей найбільше переймаються необхідністю заробити гроші на прожиття²⁷. Враховуючи наведені відповіді, цілком логічно виглядає нерозбірливість молодих людей у способах заробляння грошей, надавання переваги неофіційній трудовій зайнятості, залучення до нелегальних трудових відносин. Серед мотивів нелегальної трудової діяльності домінують бажання заощадити кошти, час і зусилля, приховати справжні доходи. Тільки 30 % людей вимушено вдаються до нелегальних трудових відносин. Не менш показово, що 53 % громадян готові працювати офіційно, але при цьому одержувати частину заробітної плати у конвертах²⁸.

Із правовою субкультурою тісно пов'язана субкультура кримінальна. Остання розуміється як сукупність поглядів, звичок, традицій, поведінка, спосіб життя, характерний для маргінальної частини суспільства. Субкультура кримінальна поширена передусім серед осіб, які відбували або відбувають покарання за вчиненні злочини²⁹.

Як уже зазначалося, причини злочинності нерозривно пов'язані з умовами злочинності. Під останніми розуміється *сукупність негативних явищ і процесів, що сприяють формуванню та дії причин злочинності*³⁰.

З теоретичної точки зору умовами виникнення і поширення злочинності у суспільстві виступають кризові явища і процеси, що впливають на рівень і якість життя, а також неналежний соціальний контроль за девіантним середовищем, проблемні ситуації, відчуття безкарності. З практичної точки зору серед умов, що сприяють збільшенню рівня злочинності найбільший вплив мають: тіньова економіка і кримінальний монополізм; корупція; бідність значної частини населення; нерівність у доходах; скорочення робочих місць і безробіття; неконтрольована урбанізація; непродумані зміни до законодавства, насамперед кримінального; порушення прав людини; соціальна напруженість і конфліктність; приховування кримінальних правопорушень від обліку, низькі показники розкриття кримінальних правопорушень; несправедливі судові рішення (вироки); незаконний обіг зброї, боєприпасів і вибухових речовин; необгрунтовано масштабні амністії злочинців; високий рівень споживання алкогольних напоїв, наркотичних засобів і психотропних речовин; дитяча бездомність і бездоглядність.

Якщо причини злочинності виступають рушійною силою вибору певною частиною суспільства кримінальних форм поведінки, підставою для прийняття рішення діяти протиправним шляхом, то умови створюють можливості для реалізації намірів і сприяють досягненню злочинного результату.

¹ Даньшин І.Н. Общетеоретические проблемы криминологии: монографія. Харків: Прапор, 2005. С. 86.

² Бойко А.М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-криминологічне дослідження): монографія. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. С. 86.

³ Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: у 3 кн. Київ: Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. С. 193.

- ⁴ Кальман О.Г., Христич І.О. *Правова статистика: підручник*. Харків: Право, 2004. С. 267.
- ⁵ Лунев В.В. *Курс мировой и российской криминологии: учебник: в 2 т.* Москва: Юрайт, 2011. Т. 1: Общая часть. С. 484.
- ⁶ Українські кореляції. Урбаністика (інфографіка). URL: <https://gurt.org.ua/articles/19729/> (дата звернення: 05.03.2020).
- ⁷ Бойко А.М. Там само. С. 94.
- ⁸ Кудрявцев В.М. *Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования. учеб. пособ.* Москва: Форум-Инфра-М, 1998. С. 11–12.
- ⁹ Стручков Н.А. *Преступность как социальное явление*. Ленинград: МВД СССР, 1979. С. 29.
- ¹⁰ Кузнецова Н.Ф. *Избранные труды*. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2003. С. 796.
- ¹¹ Закалюк А.П. Там само. С. 210–211.
- ¹² Даньшин И.Н. Там само. С. 96.
- ¹³ Костенко О.М. У світлі соціального натуралізму (вибране): вибрані твори. Київ: Паливода А.В., 2020. С. 118.
- ¹⁴ Костенко О. Там само. С. 114.
- ¹⁵ Зелінський А.Ф., Оніка Л.П. *Детермінація злочину*. Харків: УкрІОА, 1994. С. 4.
- ¹⁶ Шнайдер Г.І. *Криминология*. Москва: Прогресс-Универс, 1994. С. 140.
- ¹⁷ Рабінович П.М., Бачинський Т.В. *Формування основ правового світогляду, правової свідомості та правової культури шкільної молоді (теоретико- й соціолого-правове дослідження). Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ держ. буд-ва та місцев. самовряд. НАПрН. Серія 1. Дослідження та реферати. Вип. 29.* Львів: ЛОБФ «Медицина і право», 2015. С. 26.
- ¹⁸ Загальна теорія права: підручник / за ред. М.І. Козюрби. Київ: Ваіте, 2015. С. 48–49.
- ¹⁹ Шакун В.І. *Отологічний вимір у криминології. Право України*. 2010. № 7. С. 140.
- ²⁰ Дремін В.Н. *Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества: монография*. Одеса: Юрид. лит., 2009. 616 с.
- ²¹ Правосвідомість і права культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні: монографія Л.М. Герасіна, О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань та ін. Харків: Право, 2009. С. 217–218.
- ²² Оніщенко Н.М. *Правовий світогляд і політика (сучасна реальність, бачення на перспективу). Бюлетень Міністерства юстиції*. 2014. № 2. С. 94–96.
- ²³ Назаренко Г.В. *Теория государства и права: учеб. пособ.* Москва: Ось-89, 1998.
- ²⁴ Ратинов А.Р. *Опыт изучения правовых установок и ориентаций преступников. Психологическое изучение личности преступника (Методы исследования): сб. науч. тр.* Москва: ВИПП, 1976. С. 171.
- ²⁵ Українське суспільство та європейські цінності: звіт за результатами соціологічного дослідження. URL: <https://issuu.com/mariialytvyn/docs/13570> (дата звернення: 07.03.2020).
- ²⁶ *Стан українського суспільства: цивілізаційний вимір / О.Г. Злобіна, Н.В. Костенко, М.О. Шульга та ін.; за ред. М.О. Шульги.* Київ: І-т соціолог. НАН України. 2017. С. 15–17.
- ²⁷ *Результати загальнонаціонального опитування «Українське покоління Z цінності та орієнтири».* URL: <http://neweurope.org.ua/analytics/ukrayinske-pokolinnya-z-tsinnosti-ta-oriyentyru/>
- ²⁸ «Інституційне середовище неформальних трудових відносин в Україні: масштаби, динаміка, наслідки» URL: <http://razumkov.org.ua/novyny/prezentatsiia-doslidzhennia-tsentru-razumkova-institutsiine-seredovishche-neformalnykh-trudovykh-vidnosyn-v-ukraini-masshtaby-dynamika-naslidky&prev=search>
- ²⁹ *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / редкол.: В.І. Шакун, В.І. Тимошенко та ін.; НАПрН України, Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого.* 2019. Т. 18: Криминологія. Кримінально-виконавче право. С. 429.
- ³⁰ Головкін Б.М. *Причинність в системі детермінації злочинності. Теорія і практика правознавства.* 2014. Вип. 1(5). С. 7. URL: http://nauka.juracademy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/_1.pdf

Резюме

Головкін Б.М. Про детермінацію злочинності.

У статті на основі системного підходу розглянуто поняття і механізм детермінації злочинності, встановлено систему детермінант злочинності, розкрито причинність цього явища. Зазначається, що злочинність пов'язана різними зв'язками із однорідними і суміжними явищами соціальної дійсності, співвідноситься з ними і взаємодіє. Однак виникнення, існування й розвиток злочинності спричиняють деформації правової свідомості і правової культури суспільства у виді антисуспільних поглядів, цінностей, інтересів, прийнятних ставлення до протиправних засобів досягнення цілей соціальної діяльності. Умовами, що сприяють поширенню злочинності у суспільстві, виступають кризові явища, недоліки і прорахунки в економіці, політиці, державному управлінні, правовому регулюванні, правоохоронній діяльності.

Ключові слова: злочинність, детермінація, система суспільних відносин, деформації правової свідомості і правової культури, кримінальна реальність.

Резюме

Головкін Б.М. О детерминации преступности.

В статье на основе системного подхода рассмотрены понятие и механизм детерминации преступности, установлена система детерминант преступности, раскрыто причинность этого явления. Отмечается, что преступность связана различными связями с однородными и смежными явлениями социальной действительности, соотносится с ними и взаимодействует. Однако возникновение, существование и развитие преступности вызывают деформации правового сознания и правовой культуры общества в виде антиобщественных взглядов, ценностей, интересов, приемлемого отношения к противоправным средствам достижения целей социальной деятельности. Условиями, способствующими распространению преступности в обществе, выступают кризисные явления, недостатки и просчеты в экономике, политике, государственном управлении, правовом регулировании, правоохранительной деятельности.

Ключевые слова: преступность, детерминация, система общественных отношений, деформации правового сознания и правовой культуры, криминальная реальность.

Summary

Bohdan Holovkin. About the Determination of Crime.

In the article on the basis of system approach the concept and mechanism of determination of crime are considered, the system of determinants of crime is established, causality of this phenomenon is revealed. It is noted that crime arises, exists and develops as a result of the interaction of members of society with each other, as well as with the social environment and society as a general system. Therefore, crime first and foremost linked to the conditions of life of society, the state of social consciousness and the system of social relations. Crime does not produce a single phenomenon, process or event, but a synergy of similar and homogeneous phenomena and processes. In addition, crime is capable of self-reproduction, by regularly repeating the most persistent forms of criminal behavior. Of all the types of determination, causality is of paramount importance, since this category reflects the objective, regular link between crime and the phenomena that give rise to it.

At the level of society, the causes of crime are criminogenic deformations of the legal consciousness and legal culture, which, under certain conditions, naturally give rise to criminal forms of behavior by members of society. Such deformations lead to a criminal state, when people think about the benefits of criminal behavior and are not afraid of criminal responsibility. Deformations of the legal consciousness include defects in the legal worldview, distorted values, the legal subculture, double morality, anti-social interests, and opportunistic behavioral strategies.

Among the conditions contributing to the increase in the crime rate, the biggest influences are: shadow economy and criminal monopolism; corruption; poverty of a large part of the population; income inequality; job cuts and unemployment; uncontrolled urbanization; ill-considered changes to the legislation, first of all criminal; human rights abuses; social tension and conflicting; concealment of criminal offenses from accounting, low rates of disclosure of criminal offenses; unfair judgments (sentences); trafficking in weapons, ammunition and explosives; unreasonable large-scale amnesty of criminals; high levels of consumption of alcoholic beverages, drugs and psychotropic substances; child homelessness and neglect.

Key words: crime, determination, system of social relations, deformation of legal consciousness and legal culture, criminal reality.

Часопис **КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА**

Український науково-теоретичний часопис

Заснований
у жовтні 2001 року

2020/1

Виходить
4 рази на рік

Київський університет права НАН України
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ISSN 2219-5521

«Часопис Київського університету права» внесено до переліку фахових видань
за спеціальністю «Юридичні науки», категорія «Б»
(наказ Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019)

Журнал внесено до міжнародних наукометричних баз

**HeinOnline (США)
та
«Index Copernicus International» (Польща)**

Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
(протокол № 3 від 12.03.2020)

Передплатний індекс 23994

Редакційна колегія

Малишева Н.Р. – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заслужений юрист України, завідувач відділу Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України (*головний редактор*);

Шемшученко Ю.С. – доктор юридичних наук, професор, академік НАН України, директор Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України;

Бошицький Ю.Л. – кандидат юридичних наук, професор, заслужений юрист України, ректор Київського університету права НАН України (*заступник головного редактора*);

Ходаківська Т.В. – завідувач відділу Київського університету права НАН України (*редактор*);

Андрійко О.Ф. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України, завідувач відділу Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України;

Батанов О.В. – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України;

Білоцький С.Д. – доктор юридичних наук, професор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Гулієв А.Д. – доктор юридичних наук, професор Національного авіаційного університету;

Коросд С.О. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри Університету Короля Данила;

Костенко О.М. – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділу Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України;

Кулинич П.Ф. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, провідний науковий співробітник, керівник сектору Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України;

Ладиченко В.В. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри Національного університету біоресурсів і природокористування України;

Луць В.В. – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України;

Медведєва М.О. – доктор юридичних наук, професор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Оніщук М.В. – доктор юридичних наук, професор, ректор Національної школи суддів України;

Пархоменко Н.М. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, вчений секретар Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України;

Подорожна Т.С. – доктор юридичних наук, доцент, професор Львівського торговельно-економічного університету;

Попко В.В. – кандидат юридичних наук, доцент Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Савчук К.О. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України;

Сімутіна Я.В. – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України;

Тимченко Г.П. – доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України;

Удовика Л.Г. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри Запорізького національного університету;

Усенко І.Б. – кандидат юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач відділу Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України;

Шатіло В.А. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри Київського національного лінгвістичного університету;

Шимон С.І. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана;

Шпакович О.М. – доктор юридичних наук, професор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Іноземні члени редакційної колегії:

Амір Ібрагім огли Алієв – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Бакинського державного університету (Азербайджан);

Райнер Арнольд – доктор права, професор Університету Регенсбурга (Німеччина);

Вільям Е. Батлер – доктор права, іноземний член НАН України, заслужений професор Лондонського університету, професор Школи права Університету штату Пенсильванія (США);

Адам Махарадзе – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Батумського державного університету імені Шота Руставелі (Грузія);

Вероніка Сікора – доктор права, професор, декан юридичного факультету Дебреценського університету (Угорщина);

Герберт Шамбек – доктор права, професор (Австрія);

Анджей Шміт – доктор права, професор, завідувач кафедри факультету права та управління Гданського університету (Польща).

РЕДАКЦІЙНІ ПОВІДОМЛЕННЯ

До відома авторів

Просимо вас дотримуватися правил підготовки, комплектації та оформлення рукописів для «Часопису Київського університету права». Авторські рукописи мають бути оформленими відповідно до державних стандартів і відповідати вимогам Постанови ВАК України № 7-05/1 від 15.01.2003 р.: «...приймати до друку... лише наукові статті, які мають такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення невиділених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі» (Бюлетень ВАК України, № 1, 2003).

1. Редакція приймає до друку статті українською або російською, або англійською мовами.

Файл з текстом наукової статті має містити:

– відомості про автора (ім'я, по батькові повністю, прізвище, вчений ступінь, вчене звання, посада, місце роботи, службовий і мобільний телефони, e-mail);

– ORCID;

– розширене УДК статті;

– назва статті, резюме (500–700 знаків) та ключові слова (5–7 слів або словосполучень) українською, російською та англійською мовами);

– розширена анотація (1–1,5 сторінки: шрифт – 14 pt; інтервал між рядками – 1,5 pt) та відомості про автора англійською мовою;

– назви файлів повинні містити прізвище автора (наприклад: Іваненко_стаття.doc; Іваненко_анотація.doc).

2. Авторам (співавторам), які не мають наукового ступеня, потрібно надіслати рецензію доктора/кандидата юридичних наук, який є фахівцем у галузі знань, що стосується тематики поданої наукової статті.

3. Вимоги до оформлення тексту рукопису.

3.1. Папір формату А4; параметри сторінки: верхній і нижній береги – 20 мм, лівий – 30 мм, правий – 15 мм; шрифт Times New Roman – 14 pt; інтервал між рядками – 1,5.

3.2. Посилання на джерела оформлюються як кінцеві або постсторінкові виноска – арабськими цифрами в автоматичному режимі.

Опис використаних джерел подається мовою оригіналу і оформлюється відповідно до Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015.

3.3. Після опису використаних джерел подається References – список використаних джерел, транслітерований латиницею і оформлений відповідно до міжнародного стилю оформлення наукових публікацій APA (American Psychological Association) style. Назви періодичних видань (журналів) наводяться відповідно до офіційного латинського написання за номером реєстрації ISSN. До джерела необхідно додати позначення про мову оригіналу (наприклад: [in Ukrainian]) і цифровий ідентифікатор DOI (в разі наявності).

3.4. Авторські примітки оформлюються наприкінці сторінок з використанням символу * як знаку виноска.

4. Обсяг авторських рукописів. Орієнтовний обсяг статті – 10–15 сторінок (20–30 тис. зн. з пробілами); наукових повідомлень, рецензій тощо – 3–5 сторінок.

Матеріали, надані з порушенням зазначених вимог, не публікуються.

Редакція залишає за собою право відхиляти статті:

- які не відповідають проблематиці журналу;
- які, на думку редакції, не відповідають науковому рівню журналу;
- які містять грубі помилки та неточності;
- які мають ознаки компілятивного відтворення ідей і матеріалів інших авторів.

Автор несе відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому особисто та якість перекладу цитат з іншомовних джерел.

Редакційна колегія має право рецензувати, редагувати, скорочувати та відхиляти статті.

Публікації здійснюються на платній основі.

**«Часопис Київського університету права» внесено до переліку фахових видань
за спеціальністю «Юридичні науки», категорія «Б»
(наказ Міністерства освіти і науки України № 1643 від 28.12.2019)**

**«Часопис Київського університету права» внесено до Міжнародної
наукометричної бази «Index Copernicus International» (Польща)**

**Ліцензійною угодою від 10.10.2014 р. «Часопис Київського університету права»
внесено до Міжнародної наукометричної бази даних «HeinOnline» (США)**

**Київський університет права НАН України
вул. Терещенківська, 2. *Тетяна Володимирівна*, тел.: 044-235-63-24, 097-431-97-77
www.chasprava.com.ua e-mail: chasprava@ukr.net**

Нагадуємо:

відповідальність за достовірність інформації, що міститься в статтях і повідомленнях часопису, лежить на їхніх авторах; у статтях і повідомленнях часопису висловлені погляди їхніх авторів, які не завжди збігаються з поглядами редакції; рукописи і рецензії авторам не повертаємо.

Редакція часопису